

'גדוד העבודה' של בעלי המלאכה סיפורו של אתוס שנכשל

גור אלרואי

אָנִי חַיִּט, אָנִי חַיִּט,
בְּיֹם, בְּלַיִל, עוֹבְדֵה הַיָּד,
הֲנִי זֶה מְאִי, עֲתִידִי מְאִי:
הַנַּחַח הַטְּלָאִי עַל גְּבֵי טְלָאִי.
[ק"י סילמן]¹

מבוא

בראשית שנות העשרים של המאה ה-20, עם התחדשות ההגירה לארץ-ישראל לאחר מלחמת העולם הראשונה, החלו לקום מספר מסגרות חברתיות-כלכליות שייצגו סקטורים שונים בחברה היישובית של ראשית ימי המנדט. חוגי הפועלים, נציגיהם ששבו לארץ לאחר שגורשו ממנה בידי השלטון העות'מני והפועלים הטריים שזה עתה הגיעו ארצה ייסדו את 'ההסתדרות' ואת 'גדוד העבודה', והוציאו אל הפועל את רעיון הקבוצה הגדולה.² מנגד ייסד המעמד העירוני את 'מרכז בעלי-המלאכה', את 'התאחדות בעלי התעשייה ונותני העבודה' ואת 'התארגנות הסוחרים'.³ בשני המקרים – הן של הפועלים והן של העירוניים (לפחות במקרה

* ברצוני להודות לשמעון לרר ולמשה נאור על הערותיהם.

1. המלאכה, ז' (אדר ב' תרפ"ד), עמ' 19.
2. על הקמת ההסתדרות ראו: יהודה סלוצקי, מבוא לתולדות תנועת העבודה, תל-אביב 1971, עמ' 286-296. על 'גדוד העבודה' ראו: אלקנה מרגלית, קומונה, חברה ופוליטיקה: גדוד העבודה ע"ש יוסף טרומפלדור בארץ-ישראל, תל-אביב 1980. על רעיון הקבוצה הגדולה ראו: הנרי ניר, הקיבוץ והחברה: הקיבוץ המאוחד 1923-1933, ירושלים 1984.
3. על הקמתן של 'התאחדות בעלי התעשייה ונותני העבודה' ו'התארגנות הסוחרים' ראו: יגאל דרורי, 'ראשיתם של ארגונים כלכליים בארץ-ישראל בשנות העשרים', קתדרה, 25 (תשרי תשמ"ג), עמ' 99-112 [להלן: דרורי, 'ראשיתם של ארגונים כלכליים']. על התארגנות בעלי המלאכה ראו: יגאל דרורי, 'ראשית התארגנותם של בעלי המלאכה בארץ (עד 1925)', קתדרה, 34 (טבת תשמ"ה), עמ' 145-174 [להלן: דרורי, 'ראשית התארגנותם של בעלי המלאכה'].

של 'מרכז בעלי-המלאכה' – החלו ניצני ההתארגנות ערב מלחמת העולם הראשונה, אך התפתחותם נקטעה בשל המלחמה ובשל המשבר שפקד את היישוב.

תחילתה של ההגירה לארץ-ישראל, עם השלמת הכיבוש הבריטי באוקטובר 1918, הביאה להתחדשות בשני המחנות, ליצירתן של מסגרות חדשות-ישנות ולהתעוררות התקווה שתחת השלטון הבריטי יהיה כר הפעולה נוח משהיה לפני המלחמה. במקביל להתארגנות המחודשת במחנה הפועלים החל לצמוח ולהתגבש מחנה 'אזרחי'. הבסיס לחוגים 'האזרחיים' שהתפתחו בשנות העשרים היה אוכלוסיית איכרי המושבות של העלייה הראשונה ופרדסנים ובעלי משקים פרטיים שהגיעו לביסוס כלכלי במהלך שנות העשרים. למחנה זה הצטרפו בעקבות גלי העלייה של שנות העשרים והשלושים גם חנוונים, סוחרים, בעלי בתים, תעשיינים ובעלי מקצועות חופשיים. גוש זה התייחד בשמירה קפדנית על הרכוש הפרטי, וראה במעמד הביניים את עמוד השדרה של החברה היישובית המתהווה בארץ-ישראל.⁴

ואולם, בניגוד להקמתן של המסגרות הארגוניות של הפועלים, שְלוותה בהילה אידאולוגית והתאפיינה בתודעה פוליטית ומעמדית של המייסדים, פעולותיו של המעמד הבינוני, כך נטען, נבקטו מתוך שיקולים כלכליים גרדא, והמסגרות החברתיות שהקים היו נטולות תודעה פוליטית-חברתית לאומית. המחקר ההיסטורי כבר הציג השערות אחדות בדבר הסיבות לנצחונם של הפועלים חברי ההסתדרות, מקימי הקבוצה הגדולה ומייסדי 'אגוד העבודה', במאבק על ההגמוניה, שהתנהל בין כל הזרמים ביישוב באותן שנים. כך, למשל, אמיר בן פורת, במחקרו על הבורגנות הישראלית, טוען כי כיוון שתנועת העבודה מעולם לא קראה תיגר על הבעלות הפרטית, לא התקשתה הבורגנות העירונית לשתף פעולה עם ארגוני הפועלים בכל הנוגע למטרה הלאומית, כל עוד אלה האחרונים לא פגעו בזכות הקניין ולא הלאימו נכסים.⁵ כך, לפי בן פורת, הפקיד המעמד הבינוני מרצונו החופשי את בניין הארץ ואת יישובה בידי תנועת העבודה. יגאל דרורי, במחקרו העוסק בארגונים הכלכליים בארץ-ישראל בשנות העשרים וב'מרכז בעלי-המלאכה', טוען כי המעמד הבינוני לא זו בלבד שהיה חסר תודעה פוליטית, אלא שהוא אף הקים ארגונים רופפים שפעילותם התנהלה לרוב על סמך שיקולים מקצועיים גרדא. לטענתו, חוסר התודעה הפוליטית בקרב בעלי המלאכה היה כה עמוק, 'שאנשים אלה לא חונכו מעולם לפעולה ציבורית משותפת'; כל אחד מהם דאג לעצמו ולמשפחתו בלבד, ומאחורי עיסוקיהם ופעולותיהם לא עמדה אידאולוגיה כוללת.⁶

4. לסקירה ממצה של התפתחות המחנה האזרחי ראו: אניטה שפירא, 'היסטוריה מדינית של היישוב, 1918-1939', בתוך: משה ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, ב, תקופת המנדט, ירושלים תשנ"ה, עמ' 17-25.

5. אמיר בן פורת, היכן הם הבורגנים ההם? תולדות הבורגנות הישראלית, ירושלים תשנ"ט, עמ' 78.

6. דרורי, 'ראשית התארגנותם של בעלי המלאכה' (לעיל הערה 3), עמ' 161. וראו גם דרורי, 'ראשיתם של ארגונים כלכליים' (לעיל הערה 3), עמ' 99. באותו מאמר נכתב כי 'המעמד הבינוני בערים, שהיווה רוב האוכלוסייה היהודית בארץ-ישראל כבר בשנים הראשונות שלאחר מלחמת העולם הראשונה, היה ברובו הגדול חסר תודעת התארגנות על בסיס אידאולוגי [...] נסיונות ההתארגנות הראשונים של בני המעמד הבינוני בארץ בעיקר סביב הצירים מקצועיים, ולא סביב עמדות אידאולוגיות אלו או אחרות [...] נראה

כלומר, לפי טענות אלה, חולשתו הפוליטית של המעמד הבינוני וחוסר יכולתו לגייס המונים למפלגה בעלת משנה פוליטית סדורה, הרואה במעמד הבינוני את חוט השדרה בבניית אומה, הם שמנעו ממנו לזכות בהגמוניה ובבכורה הפוליטית.⁷ מאמר זה מבקש להתמקד בבעלי המלאכה בתל-אביב ובארגונם 'מרכז בעלי-המלאכה', שהיה חלק מהמחנה 'האזרחי'. אף שהיה ארגון מקומי, שהשפעתו לא חרגה אל מעבר לגבולות תל-אביב, ומספר החברים בו היה קטן ביחס למספרם של בעלי המלאכה בתל-אביב בשנות העשרים, יש בפעילותו ובדרכי התארגנותו כדי ללמד על המחנה 'האזרחי' כולו. ייחודו של 'מרכז בעלי-המלאכה' (להלן: המרכז) בכלל הגוש 'האזרחי' שהתהווה בארץ במהלך שנות העשרים היה בהתגבשות מסגרתו הארגונית עוד בתקופת העלייה השנייה. מסגרת זו, שנוצרה, כאמור, זמן קצר לאחר הקמת מפלגות הפועלים, היא שהעניקה לחברי המרכז לגיטימיות בטענותיהם נגד מחנה הפועלים והגבירה עוד יותר את תחושת הקיפוח שלהם. יתר-על-כן, מאבקו הציבורי של 'מרכז בעלי-המלאכה' בחוגי הפועלים חרג מן התחום הכלכלי, וביטא בראש ובראשונה את נסיונם של בעלי המלאכה לזכות בלגיטימיות ובהכרה ציבורית בזכות מפעלם ותרומתם לרעיון הציוני בכלל, ולהתיישבות בארץ-ישראל בפרט. הפעולות שנקטו חברי המרכז, מאמציהם להיחשב כבניה הראויים של התנועה הציונית, ובעיקר נסיונותיהם ליצור את אתוס בעל המלאכה הציוני הארץ-ישראלי, המתחרה בחלוץ סולל הכבישים, הם שיעמדו במוקד מאמר זה.

תקופת בראשית: היווסדותו של 'מרכז בעלי-המלאכה'

בדומה לארגוני הפועלים של שנות העשרים, שראשיתם בתקופה שקדמה למלחמת העולם הראשונה, כך גם 'מרכז בעלי-המלאכה', שנוסד ביפו ב-1907. קשיי החיים בארץ-ישראל בכלל וביפו בפרט הם שהולידו התארגנויות מקומיות בדמות אגודות מקצועיות, שנועדו לעזור למהגר להתמודד מוקדלית וכספית עם תנאיה הקשים של הארץ. זלמן דוד לבונטין, מנהלו הראשון של בנק אפ"ק, ציין כי בשנים 1904-1910 נוסדו 34 אגודות מקצועיות. מקצתן אמנם היו אגודות של איכרים וכורמים מתקופת 'העלייה הראשונה', אך היו גם אגודות של בעלי מלאכה, כדוגמת אגודת 'מלווה', שקמה ביפו בשנת 1905 והיו חברים בה 172 סוחרים ואומנים שונים; אגודת 'קדימה', שנוסדה בשנת 1908 בחיפה והיו רשומים בה 118 חברים; ואגודת 'ירקון', שנוסדה בידי פועלים ואומנים בשנת 1909 והיו בה 22 חברים.⁸ בירושלים נוסדה בכ"ח תשרי תרע"ג 'אגודת הציירים וצובעים בירושלים'. בתקנון האגודה

כי פעולתם התנהלה בהיקף מצומצם, ללא כל יומרה לפעולה מקפת בנושאים שמעבר לתחום האינטרסים הצר של גופים כלכליים-מקצועיים' (שם).

7. דן גלעדי, הישוב בתקופת העלייה הרביעית, תל-אביב תשל"ג, עמ' 114-115.

8. זלמן דוד לבונטין, אגודות משתפות בעולם ובעולמנו, ג, יפו 1911, עמ' 14.

נאמר כי מטרתה 'להרים את המצב החומרי והרוחני של הציירים והצובעים אשר בירושלים ומחוצה לה'. חברי האגודה התחייבו לשלם דמי כניסה חודשיים, והאגודה התחייבה לייסד קופה מיוחדת, שכספיה יהיו 'מוקדשים לעזרה במקרים יוצאים מן הכלל כמו מחלה ממושכת וכו' ועזרה בזמן העדר העבודה ועוד'.⁹

אגודה אחרת, שמטרות ייסודה היו זהות, היתה אגודת הפקידים, שאף היא שאפה 'להרים את מצבם הכלכלי והרוחני ואת ערכם הציבורי' של חבריה.¹⁰ גם המסגרים ייסדו אגודה משלהם. 'לפני שבועיים', נכתב בעיתון הפועל הצעיר, 'נוסדה ביפו אגודה פרופסיונלית של מסגרים ובכ"א סיון היתה אספה הכללית הראשונה'. מטרת האגודה היתה להטיב את המצב החומרי והרוחני של הפועלים והמסגרים. כחברים התקבלו 'רק פועלים העובדים בעצמם ואינם מחזיקים פועלים או עוזרים, כל חבר שנכנס לאגודה משלם פרנק אחד דמי כניסה ותרומת חבר 4 עשיריות לחודש'.¹¹ ואילו בירושלים הזמינו פועלי הדפוס את כל הפועלים, 'בין אלה שהיו חברים להאגודה ובין אלה שעוד לא היו חברים, לבוא להאספה הכללית שתהיה באחד מימי חול המועד סוכות. תכן האספה: להועץ, איך ובמה להטיב מצבם החומרי והגשמי של הפועלים הדפוסיים'.¹²

את דגם האגודות המקצועיות ואת רעיון העזרה ההדדית בתחום המקצועי והמורלי הביאו המהגרים מעולמם החברתי המזרח-אירופי. במזרח אירופה נהגו בעלי המלאכה היהודים להתאגד באגודות מקצועיות, שמטרתן היתה לתמוך בחברים מורלית וכלכלית ולהגן עליהם מפני התחרות הקשה מול האגודות המקצועיות הלא-יהודיות ומפני גזרות השלטון. רעיון האגודות המקצועיות נולד בבתי-הכנסת של בעלי המלאכה העניים, שכונו 'קאבצאנסקי'. אף שבעלי המלאכה היו דתיים, הם היו בעלי תודעה מעמדית ברורה, שצמחה מתוך בית-הכנסת, זמן רב בטרם נפוצו הרעיונות הסוציאליסטיים באזור תחום המושב. בית-הכנסת היה מקום מפגשם העיקרי, ושם, בערבי שבת וחג, טיכסו עצה כיצד להתמודד עם הקשיים ולעזור זה לזה. מאות 'בתי-מדרשים און קלויזים' נקראו בשמות 'שניידערישע' (חייטים), 'קצבישע' (קצבים), 'בעלי מלאכה', 'סטאלערס' (נגרים), 'בעקערס' (אופים), ועוד.¹³ האגודות (חברות), שקמו בשטעטלך במזרח אירופה, היו מושתתות במידה רבה על עזרה סוציאלית ועל עזרה הדדית שהעניקו חברי האגודה זה לזה. פעילויותיהן כללו סיוע לרעבים, מתן

9. האור, עד, שנה ל"א (כ"ג חשוון תרע"ב), עמ' 3.

10. האור, 144, שנה ל"א (א' אדר ב' תרע"ב), עמ' 2.

11. הפועל הצעיר, 35 (כ"ה סיוון תרע"ד), עמ' 18.

12. הצביל, 7, שנה 26 (י"ד תשרי אתמ"א), עמ' 2.

13. על אגודות מקצועיות אלה (בעל מלאכה צעכן) ראו: מרדכי בערענשטיין, דאס איז געווען נוסח אשכנז, בואנוס איירס 1960, עמ' 281-287; מרק ווישניצער, יידישע בעלי-מלאכה צעכן אין פוילן און אין ליטע, ברלין 1922; ש' ראמבאך, 'די יידישע באלמעלאכעס אין רוסלאנד אין דער ערשטער העלפט פון XIX י. ה. (יאר הונדערט)', צייטשריפט, 1, מינסק 1926, עמ' 25-30; רפאל מאהלר, תולדות היהודים בפולין, מרחביה 1946, עמ' 372-385; Daniel Soyer, *Jewish Immigrant Association and American Identity*, London 1997, pp. 18-19

בגדים לעניים, הענקת הלוואות נוחות, עזרה לבעלי מלאכה חולים שלא יכלו לפרנס את משפחותיהם, ייסוד קרנות לאלמנות וליתומים ואף דאגה לחינוך ילדי עניים נזקקים. מקור ההכנסה העיקרי של החברות, שבאמצעותו מומנו הפעילויות הסוציאליות השונות בקרב חברי האגודה, היה מסים ששילמו החברים מדי פרק זמן, קנסות שהוטלו עליהם ולעתים אף ירושות. אם לאחר כל ההוצאות הכספיות המחייבות נותר כסף בקופת החברה, הוא הושקע בדרך כלל בטיפוחו ובשיקומו של בית-הכנסת שהחברים התפללו בו. ראוי לציין כי העזרה ההדדית לא הוגבלה רק לתחום החומרי (אגודות רבות היו עניות מכדי שיוכלו לעזור לחברים נזקקים), אלא התבטאה בעיקר בהיבט המורלי. כך, למשל, כשאחד מחברי האגודה היה נופל למשכב, דאגו החברים להתפלל ולקרוא פרקי תהילים למענו.

האגודות המקצועיות שקמו בארץ-ישראל בתקופת העלייה השנייה היו דומות אפוא במטרותיהן לאגודות המקצועיות שהתהוו בתחום המושב. אחת מאותן אגודות מקצועיות שקמו בתקופת העלייה השנייה, ואולי אחת הבודדות ששרדו בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה, היתה 'מרכז בעלי-המלאכה'.

התודעה הארגונית והעזרה ההדדית לא היו מנת חלקם של הפועלים בלבד. ציבור בעלי המלאכה גם הוא ייבא את רעיונותיו ואת דפוסי התארגנותו ממקום מגוריו ומהאקלים התרבותי שבו צמח וגדל:

הם [מקימי המרכז, ג"א] שהיו רגילים בחוץ לארץ בהתארגנות ובקבוצות פרופסיונליות ושהכירו בתועלתן ונחיצותן של הקבוצות האלה, ושהחליטו להשאיר בארץ ולסדר פה את חייהם, לא יכלו בשום אופן להסכים עם מצבם הפרוע של בעלי המלאכה ועם יחס הסביבה אליהם. קמץ קטן של צעירים נלהבים התאחד או והחליט לקבל עליו את עניין התאחדות בה"מ [בעלי המלאכה, ג"א] ויצירת הסתדרות פרופסיונלית לפי תכנית ההסתדרויות שממין זה בחוץ לארץ.¹⁴

בדומה ל'חברות' המזרח-אירופיות של בעלי המלאכה, שמקום מפגשן העיקרי היה בבתי-הכנסת, גם בעלי המלאכה ביפו ביקשו להקים לעצמם בית-כנסת שישמש לבד ממקום תפילה גם מקום מפגש לחברים: 'מדרישותיו הרוחניות הכי חשובות של ההמון היהודי היא הדרישה לבית-כנסת, שם מבילה הרבה שעות מחייו [...] מיסדי המרכז עמדו על כל זה ומצאו לנחוץ לבנות בית מיוחד בשביל המרכז, שיהיה בית ועד לחברים וגם בית תפילה, ואשר בו יתרכזו כל חייו הרוחניים של החבר'.¹⁵ התמזל מזלו של יצחק קומר, גיבור הרומן תמול שלשום של ש"י עגנון, ובדיוק בשעה שהיה ביפו נחנך בית-הכנסת של מרכז בעלי מלאכה [...] כשהגיע לשם כבר היו רוב העם מבוססים. שיינקין שכבר כלה דרשתו ישב בראש ושר

14. הרצאה על התפתחותו ופעולותיו של 'מרכז בעלי-המלאכה ביפו' במשך 10 שנות קיומו תרס"ז-תרע"ו שהוגשה לד"ר ארתור רופין, בית הספרים הלאומי, תרע"ו, עמ' 2 [להלן: הרצאה על התפתחותו של 'מרכז בעלי-המלאכה'].

15. שם, עמ' 3.

ניגון בלא מלים, וראשי בית-הכנסת מבמבמים אחריו בם בם בם כשהם מנענעים ראשיהם ומקישים באצבעותיהם [...] יצחק לא נמנה על חברי המרכז אבל לגבי שתיה ביום של שמחה אין מבחינים בין חבר לשאינו חבר. הביאו לו כוס [...]'.¹⁶

מטרת 'מרכז בעלי-המלאכה' כפי שניסחו אותה החברים בתקנון היתה 'הרמת המצב החמרי והרוחני של בעה"מ ע"י עזרה עצמית והדדית'. האמצעים להשגת המטרה היו ייסוד קופות מלווה, חנויות ומחסנים משותפים, הרמת ערכה ושיפור טבעה של המלאכה באמצעות הפצת מידע טכני בין החברים, הקמת ספרייה מקצועית, הנהגת שיעורי ערב והקמת בית-דין שיתווך בין החברים במקרה של סכסוך. עם בואם של מהגרים בעלי מלאכה ליפו קלט המרכז חברים רבים, וערב מלחמת העולם הראשונה הגיע מספרם לכ-150 איש.¹⁷ אם נשווה את 'מרכז בעלי-המלאכה' לארגוני הפועלים שקמו במקביל באותן שנים – כדוגמת 'השומר', שמנה לא יותר מכמה עשרות חברים, 'החורש' או 'הסתדרות פועלי יהודה' – הרי במושגים של הימים ההם היה המרכז ארגון גדול ומצליח באופן יחסי.

אף שמייסדי המרכז היו מסורים לרעיון הציוני, החברים בו היו בעיקר מהגרים עניים, שבחרו לבוא ארצה בשל המצב בארצות מוצאם יותר משהושפעו מכוח משיכתה של ארץ-ישראל. הצטרפותם למרכז נבעה משיקולים כלכליים וחברתיים מגוונים, שהעיקרי שבהם היה היותו של המרכז מעין 'לאנדסמאנשפטן' ארץ-ישראלי מקומי שבו ניתן לקבל תמיכה מורלית וכלכלית. כפי שכתבו חברי המרכז לרופין בשנת תרע"ו:

אין אנו רוצים להסתיר את הצדדים השליליים של המרכז בתקופה זו, כגון היחס שלו בזמן ידוע לשאלת השפה ועוד. ואין כל פלא אם לפעמים היתה גוברת רוח השוק על הרעיון היסודי של מיסדי המרכז. ע"י התרבות מספר החברים החדשים שנכנסו למרכז, ברובם רחוקים מכל שאיפה אידאלית, ושרק הצד החמרי השפיע עליהם בכניסתם בתור חברים, יכול היה המיעוט של נושאי הרעיון העקרי שביסוד המרכז להתבטל. אולם [...] בתקופה שלאחרי זו נקבעה כבר צורתו, ונסתמנה הדרך לעבודתו בעתיד.¹⁸

נקודת המפנה בהתפתחות המרכז חלה בזמן בנייתה של תל-אביב, עם גבור הביקוש לבעלי מלאכה. קריאתה של מפלגת הפועל-הצעיר לעבודה עברית יצרה כר נוח לשיתוף-פעולה (שלא נשנה לאחר המלחמה) בין חוגי הפועלים לבין בעלי המלאכה. חברי המרכז הבינו כי מאבק למען עבודה עברית משרת בראש ובראשונה את האינטרסים הכלכליים שלהם. ניצחון, ידעו החברים, יביא לכך שבמקום שיועסק בעל המלאכה הערבי, יקבל את העבודה בעל מלאכה יהודי חבר המרכז. כך, למעשה, החל הקשר בין המרכז לבין מפלגות הפועלים ובעיקר בינו לבין הפועל-הצעיר – קשר שעזר לחברים להתגבר על צרות השקפתם הלאומית ועל 'הקונסרבטיביות הטבעית' של בעל המלאכה:

16. שמואל יוסף עגנון, תמוז שלשום, ירושלים 1979, עמ' 71.

17. שם עמ' 1-2. וראו גם: מוציא לפועל, 'זכרונות מ"מרכז בעלי-המלאכה" ביפו', המלאכה, סיוון תרפ"ב, עמ' 16.

18. שם, עמ' 6.

'גדוד העבודה' של בעלי המלאכה

גם ההשפעה של הסתדרויות הפועלים וכלי מבטאיהם וביחוד של 'הפועל הצעיר', ובמלחמותיהם התמידיות נגד הרקבון שבחיים בא"י וקריאתם לעבודה לאומית בריאה, היתה נכרת גם היא בפעולות המרכז ועזרה לו להתגבר על צרות ההשקפה הקונסרבטיבית הטבעית של בה"מ, והכשירו את המרכז לקלוט לתוכו את הרעיונות והשאיפות הציוניים. לאט לאט נהפך המרכז מהסתדרות פרופסיונלית גרידא להסתדרות בעלת מטרת ואחריות לאומית וכתוצאה מזה השתנה יחס המרכז לשאלות הכלליות שלנו.¹⁹

השינוי בייעודו של 'מרכז בעלי-המלאכה', היינו הפיכתו מאגודה מקצועית בלבד לארגון בעל מטרת לאומיות מוגדרות, בא לידי ביטוי בפעילות התרבותית שסיפק לחבריו. ההצגות ביידיש הוחלפו בשיעורים בשפה העברית ובהרצאות בנושאים ציוניים, ואף התקבלה 'החלטה ע"ד חובת השקל על פיה כל חבר המרכז בהכרח הנהו באופן רשמי חבר גם להסתדרות הציונית'.²⁰ במלחמת השפות שהתנהלה בארץ עם הקמת הטכניון כבר נקט המרכז עמדה ערכית ברורה, וכאות מחאה על השימוש ביידיש הוציאו החברים את ילדיהם מבתי-הספר של 'העזרה'.

ערב מלחמת העולם הראשונה נהנו בעלי המלאכה בתל-אביב וביפו ממצב כלכלי טוב. בעזרת פטרונו, מנחם שיינקין, עלה בידי המרכז לקנות מגרשים ולהקים בהם שכונות חדשות לחברים, ובארגון נקלטו בעלי מלאכה חדשים שעתה זה הגיעו ליפו.²¹ שגשוגו של המרכז והצלחת קליטתם של החברים החדשים בו היו בין הסיבות לשיעור הנמוך של העוזבים את הארץ בקרב אוכלוסיית בעלי המלאכה. לשם השוואה, מכלל אוכלוסיית הפועלים עזבו את הארץ בשלהי תקופת העלייה השנייה כמחצית מכלל הפועלים הנכנסים, ואילו בקרב בעלי המלאכה נאמד שיעור העוזבים במוצא של כשבעה אחוזים בלבד.²² העובדה שבעלי המלאכה הקימו לעצמם אגודה מקצועית, שתמכה בהם ועזרה להם מורלית וכלכלית, הקלה עליהם את הקליטה בארץ ואת ההישארות בה. רבים מהם חשו בטוחים ומוגנים וידעו כי בשעת צרה יהיה מי שייחלץ לעזרתם וידאג להם.

ואכן, 'מרכז בעלי-המלאכה' דאג לקבל לשורותיו חברים חדשים, מהגרים עם בני משפחותיהם שהגיעו זה לא כבר לארץ. בכך הצטמצמה האפשרות שבעל המלאכה יבזבז את זמנו ואת כספו בחיפוש אחר עבודה, וגם התמעטו הסיכויים שאותו אדם יעזוב את הארץ. במאמרו של יוסף נחמני 'היישוב החדש והיישוב הישן לפני המשבר העולמי' [מלחמת העולם הראשונה] נדרש המחבר לסוגיית עזיבת הארץ:

19. שם, עמ' 7.

20. שם, עמ' 8.

21. על הישגי 'מרכז בעלי-המלאכה' בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה ראו: אצ"מ S9/1823a.

22. על ממדי עזיבת ארץ-ישראל, פרופיל העוזבים והגורמים לעזיבה בתקופת העלייה השנייה ראו: גור אלרואי, 'ההגירה היהודית בראשית המאה ה-20: המקרה של ארץ-ישראל (העלייה השנייה)', חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"א, עמ' 206-222.

רוב בעלי המלאכה שפה, קשורים לארץ בפועל ממש. בע"מ [בעל מלאכה] כבואו הנה לא מוצא כל אותם מכשולים שמוצא על דרכו בא"י הפועל העברי [...] וכשבא גם אומן חדש ג"כ [גם כן] מצא תיכף עבודה במקצוע שלו. וכשעבר איזה זמן – הכיר והתרגל להסביבה התחיל לאהוב את המקום. חשך [חסך] איזה סכום כסף, קנה לו מגרש לבנין ובנה לו בית. כשנעשה בעל בית בא"י הוא קשור כבר לארץ ושום מקרה שבעולם לא יוציא אותו מפה.²³

בתקופת העלייה השנייה פעלו ביישוב קבוצות שונות שלא הונעו בהכרח בכוח הרעיון הציוני – וגם אם רעיון זה הוא שהניען, הרי קשיי הקליטה הראשוניים היו כה גדולים, עד כי מרכז המחשבה הוסט בהכרח אל מלחמת הקיום בעוד האידאולוגיה נדחת הצדה. האגודות המקצועיות השונות שנוסדו באותה התקופה, ובראשן 'מרכז בעלי-המלאכה', היו תוצר של מציאות כלכלית קשה, שהביאה את המהגרים החדשים בעלי המלאכה למסקנה כי הדרך להתגבר על הקשיים היא התאגדות מקצועית הדומה במטרותיה לזו שהכירו במזרח אירופה. במקרה של 'מרכז בעלי-המלאכה' אפשר לראות בבירור את נקודת המפגש בין מטרות המרכז, שהיו כלכליות בעיקרן, לבין האידאולוגיה הציונית שהנחתה את מפלגות הפועלים, אשר הובילו את המאבק הלאומי כמעט בכל תחומי החיים בארץ. רעיון 'כיבוש העבודה' הוא שחיבר בין המרכז לבין מפלגת הפועל-הצעיר. בשלב הראשון היתה התקשרותם, לפחות מבחינת 'מרכז בעלי-המלאכה', כלכלית בלבד, ללא שום נימוק אידאולוגי – שהרי עבודה עברית היה בה כדי לחזק כלכלית את בעלי המלאכה היהודים ולהביא להעדפתם על פני בעלי המלאכה הערבים. בשלב השני נוצר החיבור האידאולוגי, והמרכז הפך מאגודה מקצועית לארגון בעל אחריות לאומית ומטרות לאומיות.

פרוץ מלחמת העולם הראשונה והמשבר שהישוב נקלע אליו בעקבות הגזרות הקשות שהטיל עליו השלטון העות'מני היו שעתו הגדולה של 'מרכז בעלי-המלאכה'. לא אחת במהלך שנות העשרים, במסגרת מאמציהם לזכות בהכרה ובהערכה על מפעלם ועל תרומתם להתפתחות היישוב, נהגו החברים לציין את שנות המלחמה במכתביהם לאישים ולגופים שונים ולהציגן כתקופה שבה תמכו ביישוב בשעתו הגורלית. 'אעפ"י שבימי המלחמה העולמית אנו היינו השומרים את הארץ, אנו נשארנו בארץ בשעת חרום, ולא זנו ממקומנו בשעה הקשה ההיא', נכתב בתזכיר מטעם 'מרכז בעלי-המלאכה' לוועד הפועל הגדול הציוני בלונדון.²⁴ ובמקום אחר נאמר: 'הראשון מבין ההסתדרויות שהתעורר לפעול ולעזור במשהו בתוך הערבוביה הזו, בתוך התוהו ובהו הכללי, בשעה שכל הידיים רפו, ולא נמצא מי שיגיד את המלה המעודדת, שיראה איזה פעולה להקלת המצב והטבתה היה מרכז בעלי מלאכה'.²⁵ ואכן, ביוזמת המרכז הוקם ועד משותף של בעלי המלאכה והפועלים (הנפגעים העיקריים

23. יוסף נחמני, 'היישוב החדש והיישוב הישן לפני המשבר העולמי', תרע"ה, אה"ע IV 126-40/40, עמ' כט.

24. מכתב לוועד הפועל הגדול הציוני בלונדון מיום 14.7.1926, אצ"מ S9/1823a. ההדגשה במקור.

25. הרצאה על התפתחותו של 'מרכז בעלי-המלאכה' (לעיל הערה 14), עמ' 11.

מהמלחמה), שמטרתו היתה להמשיך עד כמה שניתן את העבודות שנפסקו ולהאכיל את 'הרעבים המרובים מהפועלים ובעלי המלאכה'.²⁶ בשאלת ההתעתמנות – היינו האם להתעתמן ולהישאר בארץ או שמה לטרב להתעתמנות ולעזובה – הכריע 'מרכז בעלי-המלאכה' בעד ההתעתמנות. המרכז השתתף בסידורי ההתעתמנות, ואף קיבל על עצמו את האחריות לבעלי המלאכה ביפו שלא היו חבריו. ואולם, ככל שהתמשכה המלחמה נחלש המרכז, והעתודות שמהן התקיים בשנה הראשונה לפריצתה הלכו והצטמצמו. בשנים הקשות הללו נעזר הארגון בתמיכה שקיבל מקופת הסיוע האמריקנית. לעתים גם עסקו חברי המרכז בעבודות מטעם הממשל העות'מני, כגון סלילת כבישים, מסילות ברזל, גשרים וכיוצא באלה, אולם עבודות אלה לא ארכו יותר מכמה חודשים ומצבם של בעלי המלאכה הורע. את תקופת המלחמה שרד המרכז – בדומה לשאר האוכלוסייה – בקושי רב, ומצבו החל להשתפר רק עם סיומה, משכבשו הבריטים את הארץ והחלה ההגירה אליה.

שנות העשרים: השתקמות והתבססות

ההגירה ההמונית לארץ-ישראל במהלך שנות העשרים שינתה את החברה היישובית לבלתי הכר. במשך פחות מעשור גדל מספר היהודים ביישוב מ-57 אלף בקירוב בשנת 1919 ל-165 אלף בשנת 1929.²⁷ מרבית המהגרים החדשים התיישבו בערים, ותל-אביב הפכה למטרופולין שבה התרכזו אוכלוסייה אשר היתה רחוקה מאוד מן הרעיונות הסוציאליסטיים שהתגלגלו בין סוללי הכבישים וותיקי העלייה השנייה. במאמרו על העלייה הרביעית מציין חיים ארלוזורוב כי במשך 'חצי שנה, מאביב עד סתיו 1924 גדל מספר יחידות המלאכה מ-320 ל-580'. הגידול במספרם של בעלי המלאכה בעיר יצר תחרות שהקשתה עליהם את הקליטה בארץ, בשל הצמצום הניכר שחל בשכרם:

באביב עלה בעל המלאכה אחד לכל 59 תושבים בת"א, ובסתיו עלה כבר בעל מלאכה אחד לכל 38 תושבים. במנין זה תופסות את השורה הראשונה 94 סנדלריות, 84 חיטים ותופרות, 75 נגריות, 102 מסעדות ומלונים. ענף הסנדלרות למשל, מראה כי באביב של השנה שעברה היו בת"א 61, בסתיו 94 סנדלרים. חוץ מזה עבדו בתל-אביב במשך הזמן האמור שש מעבדות מיכניות, השייכות לענף תוצרת זה – וכל אלה כדי לספק את הצורך בנעלים ובתקוני נעלים לעיר בינונית ולאילו נקודות יישוביות בסביבה, בעלות כוח-קניה מצומצם.²⁸

26. שם, עמ' 12.

27. ספר סטטיסטי לארץ-ישראל, תרפ"ט, ירושלים תר"ץ, עמ' 32-33.

28. חיים ארלוזורוב, 'להערכת העלייה הרביעית', בתוך: חיים חדשים, ג, תל-אביב תרצ"ד, עמ' 114. וראו גם: משה ליסק, 'עלייה, קליטה ובניין חברה יהודית בארץ-ישראל בשנות העשרים', בתוך: משה ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 282-294.

אוכלוסייה זו היתה עמוד השדרה של 'מרכז בעלי-המלאכה', שבמהלך שנות העשרים גדל והתפתח בהשוואה למצבו בתקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה. בשנת תרפ"ד היו חברים במרכז 489 בעלי מלאכה, ומספר הנפשות שנסמכו עליהם נאמד ב-2409.²⁹ בראשית 1927, בעקבות המשבר הכלכלי הכבד שפקד את היישוב בשנת 1926, הצטרפו לארגון חברים נוספים שציפו לתמיכה ולעזרה. על-פי דוחות המרכז, באותה עת כבר הגיע מספר החברים ל-1178, ומספר הנפשות התלויות בהם עלה לסך כולל של 4228 איש.³⁰ הבנאים, הנגרים, הסנדלרים והחייטים היוו את הרוב המכריע של החברים. מצבם של אלה היה קשה ביותר, בעיקר בתקופת המשבר הכלכלי. על-פי מפקד שערך 'הסתדרות בעלי-המלאכה', בשנת 1927 היה שיעור האבטלה בקרב בעלי המלאכה – גם בקרב אלה שלא היו חברי המרכז – גבוה ביותר. מספר מחוסרי העבודה מכלל בעלי המלאכה שהתפקדו הגיע ל-1992 איש, ובצירוף הנפשות התלויות בהם הגיע מספרם ל-8216 איש.³¹ מצבם של נגרי הרהיטים היה הקשה ביותר: מכלל 196 נגרי הרהיטים שהתפקדו – בעלי משפחות של 4 נפשות בממוצע – 95% היו מחוסרי עבודה. אחריהם בסולם שיעורי האבטלה ניצבו בעלי המלאכה במקצועות הבניים: בנאים, טייחים, רצפים ונפחים.

במונחים של שנות העשרים היה 'מרכז בעלי-המלאכה' ארגון גדול למדי, בהתחשב בעובדה שהיה ארגון מקומי, שסמכויותיו והשפעתו לא חרגו מגבולותיה של תל-אביב. ארגון ארצי של בעלי מלאכה בדומה להסתדרות הכללית לא היה, ובכל אחת מן הערים הגדולות קם ארגון בעלי מלאכה נפרד. כהסתדרות בעלי מלאכה מקומית עם מספר חברים גדול יחסית הקים המרכז מנגנון מסודר, שייעודו היה לעזור לחברים ולתמוך בהם חומרית ורוחנית כאחד. בתקנון 'מרכז בעלי-המלאכה' נקבעו מטרות הארגון:

החברה שואפת לארגן את כל בעלי המלאכה בארץ ובחו"ל, לבסס את מצבם החמרי והרוחני, להגן על התוצרת שלהם מתחרות בלתי נמוסית, המתנגדת לאינטרסים של הארץ. לעזור להם בשעת משבר וקפאון בעבודה; להרים את גבה ההתפתחות המקצועית שלהם, לשכלל מקצועות שונים של עבודה ולעזור לפתח מקצועות חדשים, ולהרים את גבה השכלתו הכללית והמקצועית של בעל המלאכה.³²

בהתחשב בהבדלים העמוקים בין השקפות העולם של חוגי הפועלים לבין אלה של בעלי המלאכה ובפער הבולט בין מספר החברים בארגוני הפועלים השונים לבין מספרם של חברי 'מרכז בעלי-המלאכה', מפתיע עד כמה דפוסי פעולתם ואופן התארגנותם של בעלי המלאכה היו דומים לאלה של יריביהם האידאולוגיים. בדומה לפועלים – שייסדו את בנק הפועלים,

29. 'די חברים נאך זייערע פאכען פון דער צענטראל האנדווערקער ארגאניזאציע "מרכז בעלי מלאכה" [החברים והמקצועות שלהם ב"מרכז בעלי-המלאכה"]', המלאכה, תמוז תרפ"ד, עמ' 18.

30. אצ"מ S4/78.

31. תוצאות המפקד, שנשלחו ליוסף שפרינצק ביום ט"ו טבת תרפ"ז, אצ"מ S9/1823a, עמ' 5.

32. 'תקנות של הסתדרות מרכז בעלי-המלאכה', המלאכה, תמוז תרפ"ד, עמ' 27-32 [להלן: 'תקנות הסתדרות מרכז בעלי-המלאכה'].

הקימו קופת חולים, יצרו קופות מלווה, הקימו את 'המשביר', הוציאו לאור עיתונים, הקימו התיישבויות ושכונות עובדים וערכו פעילויות תרבות מגוונות – כך גם 'מרכז בעלי-המלאכה':³³ במטרה לממש את היעדים שנקבעו ביקש המרכז להקים קופת מלווה, קופת חולים, בנק בעלי מלאכה,³⁴ מחסנים שבהם ימצא בעל המלאכה 'כל מכשיר ברווח הכי קטן', וחננויות משותפות המושתתות על יסודות קואופרטיביים. כמו כן שאף המרכז לייסד קופת משבר לעתות קיפאון בעבודה, הוצאת עיתונים מקצועית ולשכת מודיעין, ולהנהיג פעילויות תרבות במסגרות של ספרייה, בית קריאה, בית-עם ותאטרון.³⁵ מטרת ערבי התרבות היתה להכשיר את בעל המלאכה מבחינה מקצועית ולאומית כאחד: 'בכל שבוע בשבוע [תינתן] הרצאה בשביל בעלי מלאכה ומקצוע, ששתיים מהן תהיינה מקצועיות מחיי בעל המלאכה ופעמיים בחודש הרצאות ע"ד השקפות שונות בנידון החיים החברתיים והלאומיים מהעבר וההווה'.³⁶ גם בתחום ההתיישבותי ביקש המרכז לתרום את חלקו בייסודן של 'שכונות עובדים בקרב ערי א"י, לאלה החברים בעלי המשפחה, החפצים להתעסק במשק ביתי בשביל צרכיהם הם כמו: חלב, ירקות, עופות, דבש, וכו' בכדי שלא יהיו זקוקים לשוק התוצרת העירונית [...]'.³⁷ המבנה הארגוני של המרכז ואופן פעולתו אף הם היו דומים לאלה של ארגוני הפועלים: נבחר יושב-ראש, נוסד ועד פועל בן שמונה חברים והוקמו חמש ועדות – ועדת התיישבות, ועדת קופת מלווה, ועדת ארגון, ועדת מודיעין ומלאכה וועדת ביקורת – שהתכנסו בין פעם לפעמיים בשבוע. כמו כן נעשה ניסיון לארגן את החברים באגודות מקצועיות בהתאם למלאכות השונות שבהן עסקו.³⁸

לשם מימוש המטרות שהציב לעצמו המרכז נדרשו סכומי כסף גדולים מאלה שניתן היה לגייס באמצעות מסי החברים. לפיכך פנו חברי המרכז למוסדות הציוניים בבקשת תמיכה, אך אלה, לטענת החברים, קיפחו אותם וחילקו את המשאבים בצורה לא הוגנת:

ביחוד חוזר בעינינו היחס הלא מובן השורר בין ההנה"צ ובין מרכז בעלי מלאכה. כן למשל: באמצעות חוסר עבודה שהתקימה בתל-אביב לא מצאתם לנחון גם לקרוא לנו בכדי יחד לדאוג גם למחוסרי העבודה מבין חברי מרכז בעלי מלאכה. כמו כן עכשיו כשההסתדרות הכללית של הפועלים מקבלת עבודה ציבורית בשביל חבריה מחוסרי העבודה, לא קבל המרכז של בעלי מלאכה שם עבודה צבורית בשביל לחלק גם בין חבריו.³⁹

33. גלעד, הישוב בתקופת העליה הרביעית, עמ' 59-65.

34. על בנק למלאכה ראו: דרורי, 'ראשית התארגנותם של בעלי המלאכה' (לעיל הערה 3), עמ' 156-159.

35. 'תקנות הסתדרות מרכז בעלי-המלאכה' (לעיל הערה 32), עמ' 27. וראו גם: תזכיר הסתדרות מרכז בעלי מלאכה להנהלה הציונית הא"י בירושלים, (ללא תאריך), אצ"מ S9/1823a.

36. שם, עמ' 3, וכן 'תקנות הסתדרות מרכז בעלי-המלאכה' (לעיל הערה 32), עמ' 27.

37. תזכיר הסתדרות מרכז בעלי-המלאכה להנהלה הציונית הא"י בירושלים, אצ"מ S9/1823a, עמ' 2.

38. דין וחשבון על משרד בעלי המלאכה, נשלח ליוסף שפרינצק ביום ב' אייר תרפ"ו, אצ"מ S9/1823a, עמ' 1-2.

39. מכתב מטעם 'מרכז בעלי-המלאכה' אל יוסף שפרינצק, ח' טבת תרפ"ז, אצ"מ S9/1823a, דוגמאות כאלה ואחרות אפשר למצוא בתכתובות המרכז ובדיונים הפנימיים של חבריו.

אך מעבר לתחושת הקיפוח שעוררה בהם מדיניות חלוקת התקציבים של ההנהלה הציונית ושל העומד בראש לשכת העבודה, יוסף שפרינצק, מתקבל הרושם שחברי 'מרכז בעלי-המלאכה' חשו תסכול רב והתמרמרו בעיקר בשל חוסר הכרה מספקת בחשיבות מעמדם ותרומתם ליישוב. תחושות קיפוח אלה הביאו אותם להתחרות בארגוני הפועלים לא רק במישור הכלכלי, אלא גם בנסיונותיהם ליצור אתוס משלהם: את אתוס בעל המלאכה העברי בארץ-ישראל. כפי שנהגו בעצבם את דפוסי הארגון של 'מרכז בעלי-המלאכה', גם במקרה זה אימצו החברים את דרכי פעולתם של הפועלים: התרפקות על התקופה שלפני מלחמת העולם הראשונה כתקופת ה'בראשית', הוצאת עיתון, חלוקת כרוזים, פנייה לבעלי המלאכה היהודים בגולה, הסתייעות בפטרונים פוליטיים בדמות שיינקין ששימשו שופר לדעותיהם, ואף חיבור שירים שרוממו את בעל המלאכה העברי.

אתוס בעל המלאכה העברי

בראשית 1920 נראה היה ששני המחנות – הן הפועלים והן בעלי המלאכה, לאחר ששרדו כל אחד בדרכו את מאורעות המלחמה – נמצאים בנקודת פתיחה זהה בתודעה הלאומית מבחינת ההכרה הציבורית שלה זכו. בעבור הפועלים ובעלי המלאכה כאחד, תקופת העלייה השנייה הייתה תקופת ה'בראשית', שבה נוצרו ארגוניהם וקיבלו את צביונם החברתי-לאומי. בתקופה זו טרם נוצרו האתוסים הלאומיים כפי שנכתבו מאוחר יותר בידי הקבוצה 'המנצחת' החלוצית.⁴⁰ סיפורה של תקופת העלייה השנייה במתכונתו המיתולוגית טרם נתגבש ועדיין לא היה ידוע ברבים. מדהים איך בפרק זמן כה קצר נדחקו בעלי המלאכה וארגונם לשולי העשייה הפוליטית והתודעה הציבורית, ולעומתם הפועלים – אלה שעזבו בהמוניהם את הארץ לפני מלחמת העולם הראשונה ובמהלכה, שנטשו את תל-חי וכפר גלעדי בשעת המבחן הרצינית והיחידה בניגוד לכל הצהרותיהם והבטחותיהם – זכו להיזכר לא רק כבוני הארץ, אלא גם כקטרים שמשכו אחריהם את הקרונות.⁴¹

40. אחד הנסיונות המוקדמים ליצירת מיתוס לאומי, שנעשו בתקופת העלייה השנייה, הוא כתיבתו של הספר יזכור בשנת 1911. ברנר, שהיה אחד מעורכי הספר, התנגד לבניית מיתוס 'השומר' בטענה שטרם הגיעה העת לבניית מיתוסים, ופרש מעריכתו. על הפרשה כולה ראו: יונתן פרנקל, 'ספר היזכור', יהדות זמננו, ד (תשמ"ח), עמ' 67-96. בשלהי מלחמת העולם הראשונה ולאחריה תורגם הספר ליידיש ולגרמנית. הפצתו בקרב בני נוער יהודים במזרח אירופה היא שהביאה להתגבשות מיתוס 'השומר', אך הדבר התרחש בשנות העשרים ולא בתקופת העלייה השנייה עצמה. המונח אתוס במאמר זה מתכוון 'למכלול של התייחסויות, נורמות מכוונות, עקרונות מוסר ועקרונות חינוכיים אשר עיצבו את תפישת עולמם' של חברי 'מרכז בעלי-המלאכה'. ראו: אניטה שפירא, חרב היונה, תל-אביב 1993, עמ' 156.

41. על דימוי הקטר המושך אחריו את הקרונות ראו: אילן פפה, 'המנוע, המניע והקורבנות: מקומה של הבורגנות היהודית בהיסטוריה המנדטורית', סוציולוגיה ישראלית, ג, 1, תל-אביב תשס"א, עמ' 149-154.

ההתמקדות במקרה של בעלי המלאכה ובארגון שהקימו עוד ב'תקופת הבראשית' מלמדת כי מי שניסו ליצור את אתוס בעל המלאכה שיתחרה באתוס החלוץ היו בעיקר האינדואולוגים שבקרבת חברי 'מרכז בעלי המלאכה' בתל-אביב. עיון בפוליטיקה המקומית ובעיקר בוו של תל-אביב, שהיתה לבי-לבו של היישוב, מלמד כי בעלי המלאכה לא זו בלבד שלא הפקירו מרצונם את העשייה הפוליטית וההתיישבותית בידי תנועת הפועלים, ולא זו בלבד ששיתפו עמה פעולה, אלא שאף עשו מאמצים כבירים כדי לזכות בהכרה הציבורית הראויה על מעשיהם – ולא רק בתחום הכלכלי אלא גם, ואולי בעיקר, במישור הלאומי. פעולותיהם של חברי 'מרכז בעלי המלאכה' מעידות כי הם ניסו ככל יכולתם לקדם את ענייניהם (ואולי כאן טמונה הסיבה לכשלונם) באותם כלים שבהם עשו זאת מפלגות הפועלים. הן גם מצביעות על כך שאמנם היו אינטרסים כלכליים שהדריכו את מעשיהם (ממש כפי שהיה בארגוני הפועלים), אך אלה לא תמיד עמדו במרכז פעילותם ועשייתם בתל-אביב בשנות העשרים. מכתביהם עולה שהחברים ב'מרכז בעלי המלאכה' היו בעלי תודעה ארגונית, פוליטית, התיישבותית ומעמדית כאחד – תודעה שניסו להעביר, בלא הצלחה, לשדרות רחבות יותר של האוכלוסייה. הם אף ניסו ליצור מערכת סמלים שתהיה מקובלת על רוב חברי 'החוגים האזרחיים', כזאת שבלעדיה לא תיתכן מפלגה הנאבקת על השלטון. אין ספק שחולשתם הפוליטית וחוסר הצלחתם להקים ארגון ארצי של כלל בעלי המלאכה בארץ היו להם לרועץ, אך כפי שנראה בהמשך, היו גם סיבות אחרות, מעבר לאלה הפוליטיות-ארגוניות, שהכשילו אותם.

במהלך שנות העשרים ניסו חברי 'מרכז בעלי המלאכה' ליצור את דמותו של בעל המלאכה העברי האידיאלי, שמצד אחד מתקיים בכבוד ומצד שני תורם תרומה של ממש להתפתחות היישוב ולהתבססותו. נסיונות אלה, בדומה לדפוס ההתארגנות של המרכז, דמו לדרכי הפעולה של ארגוני הפועלים, שהביאו ליצירתה של דמות 'החלוץ'. בראש ובראשונה ביקשו בעלי המלאכה להצביע על המשכיות ובעיקר על רציפות היסטורית בין התקופה שקדמה למלחמת העולם הראשונה, התקופה המעצבת, לבין התקופה שבה פעלו ועשו; שהרי ההמשכיות היא המעניקה לא רק את זכות הראשונות אלא גם את ההכרה הציבורית. ואכן, פעם אחר פעם ציינו ראשי 'מרכז בעלי המלאכה' את הפעולות שבהן עסק המרכז לפני מלחמת העולם הראשונה ובמהלכה כפי שכבר תוארו לעיל. במכתב לוועד הפועל הציוני בלונדון, ביולי 1926, תיארו חברי הוועד את חשיבותו של המרכז מתוך תודעה ארגונית, פוליטית ומעמדית:

הסתדרות מרכז בע"מ קימת כבר 17 שנה. היא התיסדה ראשונה לכל ההסתדרויות שבארץ. היא יסדה את נחלת בנימין שנספחה ראשונה לת"א. היא סדרה את ועד הקהלה במקום המשטר הישן. היא יסדה שלש שכונות גדולות בת"א, הנקראות בשמות מרכז בעה"מ א', ב' וג'. היא יסדה את הבנק למלאכה הפתוח לכל בעה"מ והעמלים, היא הנה הגוף המאורגן היחיד הקים, שבין בעה"מ, והיא הרפרונטנטית הזמנית של כל בעה"מ בארץ ובגולה, כמו שהסתדרות הציונית העולמית היא הרפרונטנטית של כל העם

היהודי, וכמו שהעם היהודי בא תמיד בטענות הזכויות ההיסטוריות שלו כלפי כל העולם, כן גם אנו באים בכח הזכויות ההיסטוריות שלנו כלפי ההנה"צ.⁴²

חברי הוועד מחו על כך שלמרות ראשוניותו של המרכז ולמרות ההצלחות שנחל בעשייה הכלכלית וההתיישבותית בתל-אביב לפני מלחמת העולם, ההסתדרות הציונית לא זו בלבד שלא העניקה לו את האמצעים הכספיים שיאפשרו את קליטתם של בעלי המלאכה בארץ, אלא שאף לא אפשרה – שלא כפי שנהגה כלפי הסתדרויות אחרות – לשלוח נציג מטעמה שיעמוד בקשר עם בעלי מלאכה בחו"ל. כל זאת, אף שבימי המלחמה העולמית

אנו היינו השומרים את הארץ, אנו נשארנו בארץ בשעת חרום, ולא זנו ממקומנו בשעה הקשה ההיא, עד שהגלו אותנו גלות שלמה מיפו ות"א, והקורבנות המרובים שנפלו חלל נגד עיינינו מהפצצות (ענין באר שבוע) ומכל הצדדים, לא מנעו אותנו ואת בנינו יחד מלהיות המתנדבים הראשונים לגדוד העברי שנוסד אז בארץ, ולהיות המגינים הראשונים על רכושנו וכבודנו בשעת ההתנפלויות הידועות. מאז ועד היום הזה, עובדים ומתחבטים מנהלי המרכז ומבקשים את הטבת מצב בעה"מ בארץ, גם ביום וגם בלילה, מבלי לקבל איזו משכורת שהיא, כנהוג ביתר ההסתדרויות בארץ, וגם מה שיצרנו עד עתה בארץ, יצרנו בכחותינו העצמיים, כמעט.⁴³

המכתב להנהלה הציונית בלונדון מגולל למעשה את הסיפור (narrative) של בעלי המלאכה בארץ-ישראל. אופן הצגתם של האירועים ושל תרומת בעלי המלאכה למפעל הציוני עד מועד כתיבת המכתב מלמד כי סיפורם של בעלי המלאכה נבנה על-פי המודל הציוני השכיח, ולא היה שונה בהרבה מסיפורם של הפועלים. די להחליף את המילה 'בעל מלאכה' במילה 'פועל' כדי לקבל גרסה מקוצרת ומתומצתת של סיפור העלייה השנייה 'החלוצית' לפני המלחמה, במהלכה ולאחריה. הסיפור של בעל המלאכה, שהתגבש – בדומה לזה של הפועלים – במהלך שנות העשרים, כלל בתוכו את כל המרכיבים הראויים לארגון בעל מטרות לאומיות: מורשת היסטורית ('ההסתדרות קיימת כבר כ-17 שנה'), ראשוניות ('היא התיסדה ראשונה'), התיישבות ('היא יסדה שלש שכונות'), הקרבה ('אנו היינו השומרים את הארץ'), התנדבות ('המתנדבים הראשונים לגדוד העברי שנוסד בארץ'), אומץ לב ('המגינים הראשונים על רכושנו'), ואפילו קורבנות – בעלי מלאכה שמסרו את נפשם בזמן המלחמה ('והקורבנות המרובים שנפלו חלל [...]').

יתר-על-כן, הסתדרות 'מרכז בעלי-המלאכה' ראתה בעצמה לא רק ארגון מקצועי מקומי גרדא, אלא אף גוף המייצג את בעלי המלאכה בארץ ובגולה. 'היא [ההסתדרות] הרפרזנטטית הזמנית', נכתב להנהלה הציונית, 'של כל בעלי המלאכה בארץ ובגולה, כמו שההסתדרות הציונית העולמית היא הרפרזנטטית של כל העם היהודי'.⁴⁴ תודעה מעמדית, ארגונית

42. מכתב לוועד הפועל הציוני מהסתדרות בעלי-המלאכה בתל-אביב מיום 14.7.1926, אצ"מ S9/1823a, עמ' 1.

43. שם, עמ' 1-2. ההדגשה במקור.

44. שם.

ופוליטית זו באה לידי ביטוי לא רק במכתב הגדון אלא גם במעשים בפועל. לא אחת נהגו חברי הוועד להפיץ כרוזים שיועדו לחברים בחו"ל, ולעתים אף הוציאו מהדורה מיוחדת של בטאונם, המלאכה, ביידיש, כשבעמוד השער מצוין במפורש כי הגיליון הוא תרגום מעברית ומיועד 'אך ורק בשביל חוץ לארץ'.⁴⁵ מהדורת העיתון ביידיש והכרוזים מצביעים על תודעה מעמדית חזקה ביותר בקרב חברי המרכז, המזכירה את קריאות הפועלים לחבריהם בגולה לבוא ולעלות לארץ-ישראל כדי לקחת חלק בבניית היישוב. באחד הכרוזים, 'אונזערע אויפגאבען: א ווארט צו אונזערע ברידער אין חוץ לארץ' (הייעוד שלנו: מילה לאחינו שבתוך לארץ), קרא הוועד של 'מרכז בעלי-המלאכה' 'לאחיו' לעלות לארץ-ישראל, להתיישב בה ולקחת חלק במפעל התחייה הלאומי:

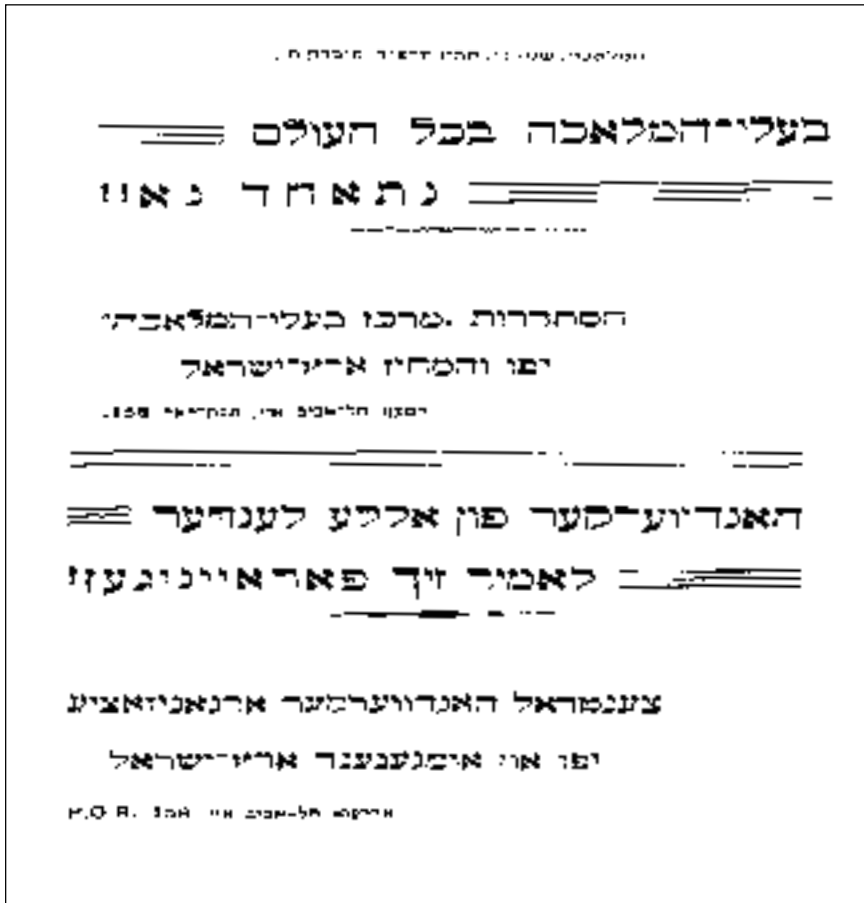
ארץ-ישראל איז און ווערט איין עמיגראציאנס צענטער פאר כלל ישראל, און געווענהליך אויך פאר דעם האנדווערקער, וועלכער קומט פון אלע עקען וועלט, יעדערער מיט זיינע זיטען אלס מאנש, ווי אויך מיט זיינע טראדיציאנען און זיין פאך [...]. אונזערע סאציאליסטישע פארטייען וועלען אפשר זעהן אין דעם א צוריק-קעהר צו קאנסערוואטיון, אבער מיר אלס איינפאכע בעלי מלאכות, א טהייל פון די גרויסע שיכטען פון די אידישע האנדווערקער, וועלכע זיינען ביז היינט די גרעסטע טהייל פון אידישע ארבייטער בכלל, ווילען ניט און קענען ניט מאכען קיין נייע עקספערימענטען. דערצו גלויבען מיר, אז די אלע עקספערימענטען וועלען נאך ברענגען א גרויסען שאדען דער ענטוויקלונג פון דעם פאכמאן [...]. דאס פא לך געהט אויפלעבען, ניט נאר איין קלאס, און דערפאר איז יעדער זוהן פון פאלק וואס קומט אונזער ברודער, און מיר בעגעגענען איהם פריינדליך, אלס דעם צוקונפטיגען בויער און מיט ארבייטער אין דער גרויסער ארבייט פון 'תחיית עם ישראל בארץ-ישראל' [...].⁴⁶

באחד הגליונות של עיתון המלאכה שתורגם ליידיש ניתן למצוא אפילו שתי מודעות גדולות ביידיש ובעברית הקוראות ל'האנדווערקער פון אללע לענדער לאמיר זיך פאראייניגען!⁴⁷ (בעלי-המלאכה בכל העולם נתאחד נאו!). ב'יקול קורא לסנדלרי תל-אביב' קראו חברי ועד איגוד הסנדלרים לעמיתיהם להתאחד 'תחת דגל אגודתנו ובכחות משותפים'

45. המלאכה – עיתון מקצועי לענייני מלאכה והתעשייה הזעירה בארץ-ישראל, ה, שנה ב' (תמוז תרפ"ד), עמ' 1.

46. אצ"מ S9/1823a, עמ' 1 (ההדגשה במקור): 'ארץ-ישראל היא מרכז הגירה חשוב לכלל ישראל וכמוכן גם לבעלי המלאכה שבאים מכל קצות העולם. כל אחד מהם עם אישיותו כמו גם עם מסורתיו ועם מקצועו [...] המפלגות הסוציאליסטיות שלנו רואות בחזרה למסורת שמרנות, אבל אנחנו האומנים הפשוטים, הרובד הגדול של בעלי המלאכה היהודים, מהווים עד היום את החלק הגדול של הפועלים היהודים בכלל, שלא רוצים ולא יכולים לעשות שום ניסויים חדשים. לכן אנו מאמינים שכל הניסויים האלה עוד עלולים להביא נזק גדול להתפתחותו של בעל המקצוע [...] העם מתקיים לא רק במעמד אחד, ולכן כל בן של העם אשר מגיע הוא אחינו, ואנחנו נקבלו בשמחה, כבונה עתידי במפעל הגדול של תחיית עם ישראל בארץ-ישראל' (תרגום חופשי שלי, ג"א).

47. המלאכה, ה, שנה ב' (תמוז תרפ"ד), עמ' 34.

להילחם נגד רכישת נעליים מתוצרת חוץ, 'המכריתה אוכל מפינו! הלאה ההתחרות בנעלי תוצרת חוץ, תחי היד המיובלת של חברי אגודתנו'.⁴⁸ הרטוריקה היא של תנועת הפועלים, אם כי כאן היד המיובלת היא דווקא זו של הסנדלר ולא של סולל הכבישים. הסמאות המרקסיסטיות המרוקנות מתוכנן הסוציאליסטי, הכרוזים בידיש ובעברית והקריאה ל'אחים' בעלי המלאכה בגולה לבוא לארץ-ישראל - כל אלה מעידים הן על תודעה מעמדית עמוקה ומושרשת בקרב חברי הסתדרות 'מרכז בעלי-המלאכה' והן על תודעה אידאולוגית-לאומית מפותחת למדי. המרכז פעל לא רק במרחב הגאוגרפי המצומצם של תל-אביב, אלא פנה גם לציבור רחב בגולה, מתוך רצון לפעול וליזום במישורים שמעבר

48. קול קורא לסנדלרי תל-אביב [ללא ציון שנה], אצ"מ S9/1823a.

לתחום האינטרסים הצר של גוף כלכלי-מקצועי. מכאן ועד לניסיון ליצור מערכת של רעיונות וסמלים המאפיינים את בעל המלאכה העברי היתה הדרך קצרה. מה היה הדיוקן האידאלי של בעל המלאכה העברי בתל-אביב בשנות העשרים, זה ששאפו חברי 'מרכז בעלי-המלאכה' ליצור?

מי שתואר, הילל ושיבח בכתביו את בעלי המלאכה היה פטרונם עוד מתקופת העלייה השנייה, מנחם שיינקין. מעניין שמנקודת מבט היסטורית, בהתבוננות על אירועי שנות העשרים כיום, לאחר שמונים שנה, נראה כי סיפורו הביוגרפי של שיינקין ומקומו בזיכרון הקולקטיבי ובסיפור הציוני דומים להפליא לאלה של בעלי המלאכה – אם כי המקרה של שיינקין הוא אף יותר פרדוקסלי. בתקופת העלייה השנייה היה שיינקין אחת הדמויות הבולטות והמשפיעות ביותר ביישוב היהודי, לפחות עד הגעתו של רופין והתבססותו של המשרד הארץ-ישראלי. כמופקד על לשכת המודיעין היפואית בתקופת השיא של נדידת העם היהודי ממזרח אירופה לארצות השונות שמעבר לים, ובכללן גם ארץ-ישראל, היה שיינקין האיש שקלט את המהגרים החדשים, סיפק מידע למתעניינים ואף קבע מדיניות הגירה לארץ כבר בראשית המאה ה-20. ואולם, בדומה לבעלי המלאכה נדחק שיינקין בהדרגה מהפעילות הציבורית, ומותו בטרם עת בתאונת דרכים בארצות-הברית בשנת 1924 תרם גם הוא להיעלמות מורשתו הרוחנית. כמו בעלי המלאכה, שנדחקו לקרן זווית ונשכחו בהיסטוריוגרפיה, כך קרה גם לשיינקין; אך בניגוד אליהם הפך שמו להיות מזוהה יותר מכול עם רחוב ועם אורח חיים המייצגים נהנתנות, שהיתה מנוגדת כל-כך לאישיותו ולפועלו. אולי הקשר היחיד הנראה לעין שיכול להצביע כיום על מערכת היחסים האמיצה ששררה בין בעלי המלאכה לבין מנחם שיינקין הוא סמיכותם של הרחובות 'שיינקין' ו'בעלי מלאכה' בתל-אביב.

לא אחת שיבח שיינקין את בעלי המלאכה בכתביו ובנאומיו ויצא בפומבי נגד הפועלים ונגד האידאולוגיה שייצגו. לדבריו, בעל המלאכה הוא 'היהודי השכיח שנמצא בגיל הבינוני' ויש לו נשמה יהודית שלמה:

הוא [בעל המלאכה, ג"א] לא התפלסף מעולם ולא פקפק ביהדותו; היא נתונה בתוך דמו, ומעורה בתוך נשמתו. המשפחה הפשוטה של בעל המלאכה היהודי העמל היא הנושא הטבעי של המידות היהודיות, של שירי העם והאגדות היהודיות והיא היא שמנחילה אותם לדור הבא. היא אינה מהולה בחיי האויר של הגלות. לא התבוללה ולא טומטמה על ידי השפעות זרות. משורש בריא כזה יצמח במהרה האילן היהודי הטבעי החדש.⁴⁹

על-פי שיינקין, בעל המלאכה הוא אדם 'פשוט', עמל, שאינו מתכחש לעברו ואינו מבקש ליצור דמות יהודי חדש יש מאין. הוא מחובר למסורת ומשוקע בתרבות עמו, שממנה הוא שואב את כוחו. שלושת העיקרים – פשטות, חריצות וזהות יהודית – הם המלווים את

49. מנחם שיינקין, 'הפועלים ובעלי המלאכה בעלייה', בתוך: אהרן חרמוני (עורך), כתבי מנחם שיינקין, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 293.

בעל המלאכה באורח חייו. העיקר הרביעי – ואולי החשוב מכול – המבחין בין הפועל לבעל המלאכה הוא המלאכה עצמה: הוותק במקצוע, הגאווה בו, האהבה אליו, ובעיקר העצמאות הכלכלית וחוסר התלות בתמיכה חיצונית ובעזרה כספית. 'בעלי המלאכה', נכתב בתזכיר להנהלה הציונית, 'המה רובם ככולם בעלי מקצוע מומחים שהתמחו במלאכתם ולא מאלה שנהפכו בן לילה לבעלי מקצוע. הבעל מלאכה למד את מלאכתו מנעוריו והזקין בה, ישנם כאלה שהמלאכה היא אצלם בירושה ויש להם כבר מסורת מקצועית ואל יהיה דבר זה קל בעיניכם'.⁵⁰ במאמרו 'על המלאכה ואל בעליה' כתב שיינקין:

בעל המלאכה מקבל על עצמו תפקיד ידוע למלא אותו בשלמותו. הוא האחראי בעד כל התפקיד, הוא משלים אותו כלו, הוא משים עליו את שמו ברבים; על כן הוא משקיע במלאכתו את כל כשרונותיו, הוא מסור לה בכל כחות נפשו, הוא בעל המלאכה להשלימה וליפותה. זוהי העבודה החפשית האמתית, הנעשית על פי נטיה פנימית. המלאכה נהיית לאומנות, ליצירה חפשית. כי על כן אנו מוצאים בספרותנו העתיקה את שמות בעלי המלאכה ובעלי האומנות כשמות נרדפים.⁵¹

'גאוות המלאכה', שורשיות ומקצועיות הם המבדילים את 'האומנים' (artisans) – אומן, אך גם פועל מיומן) מן הפועלים 'החלוצים'. לפיכך, תפקידו של בעל המלאכה העברי, ולא של 'החלוץ', 'לעמוד בשורה הראשונה של מפעלנו הלאומי ביצירת ישובים עברים בכל פנת ארצנו. הבעל מלאכה העברי הוא היה ויהיה החלוץ הראשון ביצירת התעשייה הזעירה בארצנו וביצירת מקום קליטה בשביל פועלים עבריים: כי בלי בעלי מלאכה ובתי מלאכה עברים לא תהיה דריסת רגל ומקום בשביל פועלים מקצועיים עבריים'.⁵² השימוש במונח 'עברי' ולא 'יהודי' מעיד על אימוץ הטרמינולוגיה הציונית של 'יצירת האדם העברי החדש'. בעלי המלאכה, ולא הפועלים, הם 'החלוצים' של התנועה הציונית; הם היוצרים את התשתית שתקלוט ברבות הימים את הפועלים הבלתי-מיומנים. ואכן, פטרונם, שיינקין, שאל רטורית 'שמא אין בעל המלאכה הפשוט באמת "חלוץ"? האם הראה בכל מאמציו לעזוב את הגולה ולהתערות בארץ פחות אומן ומסירות לאומית מאשר הבחורים החלוצים בעלי הזכויות המרובות?'.⁵³

הניסיון לרכוש את אהדתם של הציבור ושל מנהיגי התנועה הציונית הביא את חברי 'מרכז בעלי-המלאכה' להתחרות בפועלים גם בשדה הספרות והשירה. לא אחת התפרסמו בעיתון המלאכה שירים המהללים ומשבחים את בעלי המלאכה, בדומה לשירי ההלל שהתפרסמו בעיתוני הפועלים:

50. מכתב מאת ועד מרכז בעלי-המלאכה להנהלה הציונית מיום ט"ו טבת תרפ"ז, אצ"מ S9/1823a, עמ' 2.

51. שיינקין, 'על המלאכה ואל בעליה', כתיבי מנחם שיינקין, עמ' 290.

52. מכתב מאת ועד מרכז בעלי-המלאכה להנהלה הציונית מיום ט"ו טבת תרפ"ז, אצ"מ S9/1823a, עמ' 1.

53. שיינקין, 'הפועלים ובעלי המלאכה בעליה', כתיבי מנחם שיינקין, עמ' 296.

שיר החיט⁵⁴

אָנִי חֵיט, אָנִי חֵיט,
בַּיּוֹם, בְּלֵיל, עוֹבְדָה הַיָּד
הוּי זֶה מֵאִי, עֲתִידִי מֵאִי:
הַנַּח הַטְּלָאִי עַל גַּבֵּי טְלָאִי.

אָגוֹזֹר הָאָרְג פֶּה וְשֵׁם,
הֵן סֹדֵר גְּזוֹרוֹת עוֹד לֹא תֵם...
גְּזוֹר, תְּפוֹר, כָּל עוֹדֶה חֵי:
הַנַּח הַטְּלָאִי עַל גַּבֵּי טְלָאִי.

תִּפְר מֵד עֲשִׂיר וּמֵד אָמִיד
אֶךְ גְּזוֹר, אֶךְ תְּפוֹר, תְּמִיד, תְּמִיד,
לְהֵם, לְהֵם, מֵדִים לְמֵדִי,
וְלֶךְ הַנַּח הַטְּלָאִי עַל טְלָאִי.

אָחָה אָחִי, תְּפוֹר פֶּס עִם פֶּס,
כָּל עוֹד הָאוֹן מִמֶּךָ לֹא פֶס;
אֶךְ לֶךְ, אֶךְ לֶךְ הִלֵּא אֵין פִּנְאִי:
הַנַּח הַטְּלָאִי עַל גַּבֵּי טְלָאִי...

רַק בְּשַׁבָּת, רַק בְּשַׁבָּת,
אֲשֶׁתִּי עִמִּי, כָּל בֶּן, כָּל בַּת,
בֵּיתִי, גַּבִּי, בְּרַכָּה בְּלֵי דִי
עַל כָּל יִשְׂרָאֵל הַלְוָאִי!

ק.י. סילמן

אל יאוש⁵⁵

הִנֵּה, הִנֵּה, לְעֵבֶד בְּאֵנוּ,
בְּמִלְאכָה לְשֵׁאת הָעֵל.
מִגּוֹלָה שֵׁם נְדָנוּ, נְעָנוּ,
אָרְץ, אָרְץ, פֶּה לְגֵאל.

טַל בְּרוֹזֵל פֶּה, נִקְר, דְּקֹר,
אֶת הַסְּלַע פֹּר עֶקֶר,
עָבוֹד, עָבוֹד, עוֹזֵב הַחֶקֶר:
עִם נֶאֱנָךְ קוֹרָא לְדָרוֹר!

אִם תֵּשׁ כַּח בְּקֶרֶב־בְּנוּ,
אִם יָמִים פֶּה עוֹד נִרְעֵב;
כָּל עוֹד בְּנוּ נִשְׁמַתְנוּ,
בְּעַמְלָנוּ עוֹז נִשְׁאֵב,

מְרִי צוֹקוֹת הוּא חֲשָׁלְנוּ
נַעֲשִׂינוּ לְבִלִי חַת;
עָבוֹד, עָבוֹד, כְּבוֹשׁ אֶרְצָנוּ,
אֵל יֵאוֹשׁ, אֵל רוּחַ מֵט.
בֶּן אֵשׁ

אך כשם שאתוס בעלי המלאכה כולו לא קסם - כך גם שיריו. לא היה בחייט, בבעל המלאכה ובאורח החיים שייצג שום גבורה שהיה בה כדי לסחוף ולעורר איזו תחושה של גאווה והשתייכות, ולא רק בקרב הציבור הרחב, אלא אפילו בין בעלי המלאכה עצמם. היתה פתטיות מסוימת באתוס בעל המלאכה בכלל, ובשירי המלאכה בפרט. מילים כדוגמת 'גזור, תפור, כל עודך חי' או 'הנה, הנה, לעבד באנו, במלאכה לשאת העל' לא יכלו לעורר

54. המלאכה, ז (אדר ב' תרפ"ד), עמ' 19.

55. המלאכה, ו (אדר א' תרפ"ד), עמ' 18.

התרגשות בלבות בעלי המלאכה ולהוציא אפילו את האידאליסטים שבהם לריקודי הורה ברחובות תל-אביב. גם אם האמינו בעלי המלאכה בחשיבות ובחיוניות של מעמדם, שאכן היה חשוב וחיוני, הם לא רצו לקחת חלק באתוס שאז, כמו היום, העלה גיחוך קל על שפתי המתבונן בנסינותיהם לזכות בהכרה ציבורית.

אתוס וכשלונו הידוע מראש

סיפר, תודעה מעמדית, דפוסי התנהגות, עצמאות כלכלית עד כדי 'חרפה לכל בעל מלאכה המכבד את עצמו להשתמש במשהו ממוסד',⁵⁶ וגאוות המלאכה – כל אלה אפיינו את חברי 'מרכז בעלי-המלאכה' בתל-אביב בשנות העשרים. ציבור בעלי המלאכה שייצג המרכז הקים מסגרת ארגונית מגובשת למדי, שסימני ההיכר שלה לא זו בלבד שלא היו כלכליים-מקצועיים גרדא, אלא שאף התאפיינו בגוון אידאולוגי ברור, שהתבטא בין היתר במערכת סמלים ובתודעה מעמדית חזקה בקרב החברים. ואולם, אף שמבחינה ארגונית נחל 'מרכז בעלי-המלאכה' הצלחות ומספר החברים בו גדל משנה לשנה, בכל זאת נכשל נסיון חבריו ליצור את דמות בעל המלאכה האידאלי, שתתמודד בהצלחה מול דמות 'החלוץ' של תנועת הפועלים. ניסיון זה הובילם למאבק שסופו וכשלונו היו ידועים מראש. שיינקין, בכתיבתו החדה והמפוכחת, ראה כיצד הולך ומתגבש בהדרגה אתוס 'החלוץ' על חשבון בעל המלאכה, שנשכח ונדחק. במאמרו 'ארץ-ישראל בקונגרס הציוני האחרון' התמרמר שיינקין על כך שבאמצעות 'תמונת האור' הוצגה לצירי הקונגרס תמונה מעוותת של המתרחש בארץ, כזאת המתמקדת בחיי החלוצים ומתעלמת מהחיים העירוניים:

אפשר לחשוב שבארץ-ישראל אין אף יהודי מעל ל-20 שנה, איזה יהודי חוץ מה'חלוצים'; וכשמראים תמונות של ילדים (הרי זה דרוש לתקציב החינוך) אפשר לחשוב שהם גדלים שם על העצים או שהם נופלים מן השמים. וכשמוכרחים כבר להראות את ירושלים רואים שם ערבים מזוהמים ויהודים זקנים, אבל לא את היהודי הפשוט והבריא הבונה את ירושלים ושאר ערי ארץ-ישראל ומושבותיה. הישוב היהודי הרגיל הוא דבר מיותר בתכנית הרשמית הציונית הנוכחית ולכן איננו גם בתמונות האור של הקונגרס.⁵⁷

ליהודי 'הרגיל' – וכזה היה בעל המלאכה התל-אביבי חבר המרכז – לא היה מקום ב'תמונת האור' שהוצגה בקונגרס הציוני הי"ג. בעלי מלאכה היו גם במזרח אירופה, ובנוכחותם בארץ לא היה כל חידוש. שיינקין, בכוחו המצומצם, כתב ונאם רבות על חשיבותם של היהודים 'הרגילים' ביישוב היהודי המתפתח, אך ללא הועיל. רבים מקוראיו ודאי הסכימו עמו ועם

56. אצ"מ S9/1823a.

57. אה"ע, ארכיון שיינקין, IV 104-118, תיק 6b, עמ' 4. עובדה אירונית היא שארכיונו של שיינקין, המתנגד העיקרי לתנועת העבודה ושופרם של בעלי המלאכה, נמצא דווקא בארכיון תנועת העבודה.

ניתוחיו באשר למציאות הארץ-ישראלית, אך בניגוד אליו, הם הבינו שתנועה לאומית לא יכולה לגייס כסף למטרות 'רגילות' ולחנך את הנוער על אתוס החייט או הסנדלר. לשם כך היה נחוץ לטפח דמות שאפילו בעל המלאכה עצמו יוכל להזדהות עמה, גם אם דמות זו לא היתה קרובה למציאות.

ואכן, רוב בעלי המלאכה בתל-אביב לא השתייכו ל'מרכז בעלי-המלאכה'. היו כאלה שראו עצמם חלק ממעמד פרולטרי עירוני שהחל להתגבש בתל-אביב ובערים אחרות באותה תקופה. בעלי מלאכה אלה התקרבו לחוגי הפועלים והיו עמוד השדרה של הסתדרות העובדים, שהתחזקה מאוד באותן שנים. לעומתם, היו בעלי מלאכה שלמרות הסתייגותם מדוקטרינת מלחמת המעמדות אהדתיים היתה נתונה דווקא לתנועת הפועלים ולמפעלים ההתיישבותיים שהקימה. קבוצה זו של בעלי מלאכה לא היתה שונה מהמנהיגים החשובים ביותר של התנועה הצייונית, שאהדו את הפועלים ואת הרעיונות שייצגו. כשם שרק מיעוטם של הפועלים היו חברים ב'גדוד העבודה' – אחד מארגוני הפועלים האידאולוגיים ביותר שקמו בשנות העשרים, ארגון שגילם בתוכו את מהות 'החלוציות' כולה – כך מיעוט בעלי המלאכה היו חברים ב'מרכז בעלי-המלאכה'. לכאורה יכול היה אותו מיעוט להיות 'גדוד העבודה' של בעלי המלאכה; ואולם, בניגוד לחלוצים מקרב ציבור הפועלים, קבוצה זו לא הצליחה להשפיע על החברה היישובית כולה. האתוס שיצרו – פשטות, חריצות, זהות יהודית וגאוות מלאכה – לא היה בו כדי למשוך את המונים וללכד את השורות. לא היתה גבורה והקרבה ב'הנח הטלאי על גבי טלאי', ובעלי המלאכה הזדהו דווקא עם דגם סוללי הכבישים 'בהר ובגיא'. בסופו של עניין, הפועלים ייצגו את מה שבעלי המלאכה רצו אך מסיבות שונות לא יכלו להיות. כאן טמונה הסיבה לכישלון שנחל 'מרכז בעלי-המלאכה' בנסיונותיו לסחוף אחריו המונים, אף שבעלי מלאכה היו בתל-אביב למכביר.

בשנת 1927, למרות המשבר הכלכלי של שנת 1926, היה 'מרכז בעלי-המלאכה' בשיאו. למעלה מחמש מאות חברים הצטרפו למרכז בין השנים 1925-1927.⁵⁸ מסים שולמו ובנק המלאכה תפקד באופן סדיר. באותה שנה התפרק 'גדוד העבודה' ונעלם מהנוף הארץ-ישראלי, ואלקין וחבריו עזבו את הארץ כעוסים ומאוכזבים. שקיעתו של 'גדוד העבודה' בשנת 1927 במקביל להתבססותו ולצמיחתו של 'מרכז בעלי-המלאכה' עומדים ביחס הפוך לגמרי לאתוס שהתפתח באותן שנים. כשם שכשלון הגדוד לא הפריע להתפתחות אתוס 'החלוץ', כך הצלחת 'מרכז בעלי-המלאכה' לא תרמה לחיזוק מעמדו של בעל המלאכה בחברה היישובית של שנות העשרים ולהכרה הציבורית הראויה שלה ייחל וציפה. 'מרכז בעלי-המלאכה', על אף נסיונותיו לצקת תוכן לאומי, מעמדי וחברתי לפעולותיו, לא נשאר אלא גילדה מקצועית בעלת השפעה מצומצמת בתל-אביב.

58. רשימת חברי מרכז בעלי-המלאכה ומספר שנותיהם בארץ, אפריל 1927, אצ"מ 54/78.